

LODOVICO VICENTINO SOM BOGTRYKKER BIDRAG TIL KURSIVENS HISTORIE

AF

BENT ROHDE

Til de fleste bogtrykskrifter under betegnelsen antikva findes en *kursiv* variant. Den anvendes fortrinsvis som fremhævelsesskrift, undertiden til overskrifter eller i linier på et titelblad, og da for at opnå en typografisk formvariation. Vi er uvante med at se kursiven brugt til en større tekstmængde, og vi anser dens smalle skrå form for mindre læselig end den lodrette antikva. Men sådan har man ikke altid betragtet den.

Kursiven blev indført i italiensk bogtryk i begyndelsen af det 16. århundrede som en selvstændig skriftart, uden tilknytning til nogen bestemt antikvaskrift. Den vandt stor popularitet, og i første halvdel af århundredet blev der i Italien trykt flere bøger med kursiv end med antikva. Vi finder den brugt i bøger af Boccaccio og Dante, i ordbøger og i betydelige værker om arkitektur og geografi. Dette viser skriftens store og usædvanlige anvendelse. Allerede 1528 forekommer den nye trykskrift i en dansk bog, Christian Torkelsen Morsing: *Arithmetica*, en lille regnelære med kursiv som hovedskrift, se s. 28.

Forbilledet for kursiven, såvel som for antikvaskriften, var de håndskrevne bog- og brevskrifter, som udvikledes af de tidlige italienske humanister under deres afskrivning af den klassiske litteratur. Den skrevne humanist-kursiv nåede med tiden en behersket og rendyrket form, som 1500-tallets kalligrafer benævnte *cancellaresca*. Den blev forbillede for to kursive trykskrifter, som byggede på hver sin version af *cancellaresca*-skriften og derfor blev væsensforskellige. Den tidligste af disse blev brugt fra 1501 af den venezianske forlægger og bogtrykker Aldus (Aldo Manuzio), fortrinsvis til små udgaver af græske og latinske forfattere, de såkaldte *Aldinere*, se s. 25. Skriften blev skåret af Francesco Griffo fra Bologna, som

---

Bibliotekar Knud Bøgh, konservator Ove K. Nordstrand og grafikerens Birgit Sylvander takkes for hjælp ved udarbejdelsen af denne artikel.

kopierede den dagligdags håndskrift, der også blev anvendt i det pavelige kancelli til almindelig korrespondance, og som benævnes *cancellaresca corsiva*, en letløbende skrift med moderat hældning og med et rimeligt antal sammenskrivninger (ligaturer), se s. 9. Med Griffos smalle type-version – og i en størrelse, der i nutidigt typografisk mål sjældent oversteg 10 punkt (= ca. 3,5 mm) – kunne der sættes flere bogstaver i en linie end tidligere. Bøgerne kunne gøres mindre og billigere, og det var netop Aldus' formål med at indføre den nye type. I een henseende har Aldus-kursiven imidlertid ikke været funktionel: sammenstøbningen af bogstaver, som Griffio overførte fra håndskriftens naturlige sammentrækninger, må have vanskeliggjort sætningen med typerne, for det betød, at det samme bogstav skulle være til rådighed i mange forskellige sammenstøbninger med andre. Og det er sikkert en af grundene til, at skriftens levetid blev forholdsvis kort. Men den nåede dog en vid udbredelse i Europa i første halvdel af det 16. århundrede.

Der gik tyve år, før en ny kursiv trykskrift fremkom, som i væsentlige karaktertræk brød med stilen i Aldus-kursiven. Det håndskrevne forbillede var *cancellaresca formata*, en højtidelig bogskrift, se s. 9. Forskellen på „formata“ og „corsiva“ er ikke stor. Den første var mere formel og langsommere at skrive, den sidste var som tidligere nævnt en hurtig dagligskrift. Af betydning for tryktypen af „formata“ var dog først og fremmest, at bogstaverne næsten aldrig blev forbundet til hinanden med sammentrækningsstreger.

Denne type, som blev skabt af *Lodovico degli Arrighi da Vicenza (Vicentino)*¹⁾ og blandt andet er anvendt i fire tryk, der findes på Det kongelige Bibliotek, skal her beskrives. Ved hjælp af andre bøger i biblioteket, og med den engelske skrift- og typografihistoriker A. F. Johnson²⁾ som vejleder, behandles Vicentino-kursivens videre udvikling og dens indvirkning på andre kursive trykskrifter i det 16. århundrede.

I årene 1524–1527 arbejdede et lille trykkeri i Rom, fra hvis presse vi kender ialt 24 bøger. Af disse ejer Kgl. Bibl. ikke mindre end fire³⁾, nemlig *Coryciana*, udgivet af *Blosio Palladio*, 1524, *Zaccaria Ferreri*, *Hymni novi ecclesiastici*, *G. Sauromanus*, *De religione ac communi concordia* og *Chr. Marcellus*, *In Psalmum usquequo Domine oblivisceris mei*, de tre sidste fra 1525. Kolofonerne oplyser, med en enkelt undtagelse, at bøgerne er trykt hos *Lodovico Vicentino* og *Lautizio Perugino*. Se gengivelserne s. 11, 15 og 17.

To fremragende mænd havde indgået et kompagniskab, der måtte resultere i skrifter af særlig kvalitet. Vicentino var kalligraf – den bedste i sin tid. Perugino var en betydelig gravør. Resultatet af deres anstrengelser er få, men smukke bøger: digtsamlinger, skuespil, taler og bøger

*Semper Satisfacere conabor, ac fidei et sincere pro. Cels. v.
abo. Quam Dñs ad vota felicem diu conseruare dignetur.)
Palatio ap. Dic. XXI. mensis Aprilis. M. D. XVIII*

Cancellaresca corsiva. Pavebrev til Christian II, 21.4.1518. (Rigsarkivet. T.K.U.A. Italien, Ia.) – Ligesom alle flgd. gengivelser originalens størrelse.

*ito. Magis autem ad ea comprehendenda fortasse
fuerint apti. Cum igitur nostri maiores ea quæ
ad facultatem ferendarum legum pertinent sine*

Cancellaresca formata. Aristoteles' Ethica, Vicentino, 1517. (Universitetsbiblioteket i Amsterdam.)

om sprogreformering, trykt i begrænsede oplag. Vicentinos hensigt med at bruge en kursiv trykskrift var altså ikke den samme som Aldus' – bogproducenten der seriefremstillede populære skrifter i store oplag. Den typografiske form på Vicentinos bøger skulle være anderledes end den Aldinske, og skriften måtte derfor også blive det. Den blev større, i typografiske mål svarende til 16 punkt (ca. 5,5 mm). Bogstaver med over- og underlængder, f. eks. *h* og *p*, er lange, så tekstbilledet virker lyst og åbent, selv om linierne er sat helt tæt sammen uden „skydning“. Indløbet på overlængderne er ikke som på *i*, *n*, *m*, *p* og *r*, idet de består af et tykt, vandret træk, medens de på sidstnævnte bogstaver er skrå og spidse. Det enkelte bogstav er i sin smalle, let hældende form en spændingsfyldt og velproportioneret figur, der næsten altid fremtræder som et separat bogstav. Det er den erfarne kalligrafs trænedede øje, man her fornemmer.

Før Vicentino nedsatte sig som bogtrykker i Rom, var han af profession skriver, og han havde sin beskæftigelse i pavens kancelli. I 1522 udgav Vicentino på opfordring en lille lærebog i skrivning, som gjorde ham kendt, før han begyndte sin virksomhed som bogtrykker. Det er morsomt for os, at vi heri kan læse nogle betragtninger, som kan overføres til modellen for hans trykte kursiv. Bogen, hvoraf et eksemplar findes på Kunstindustrimuseet i København, er den første trykte skrivebog for ikke-kalligrafer. Den giver vejledning i at skrive en almindelig håndskrift, og dens titel lyder: „*La Operina* af Ludouico Vicentino, hvoraf man kan

lære at skrive cancellarescha“.³⁾ Teksten i La Operina har Vicentino skrevet med den skrift, vejledningen gælder, og de enkelte sider er trykt fra xylograferede stokke. Vicentino fortæller selv: „ . . . eftersom det var mig umuligt med egen hånd at give så mange forskrifter, at det kunne tilfredsstillende alles behov, har jeg beflittet mig på at lære den nye opfindelse og på prent at udgive mine bogstaver, som nærmer sig så tæt til de skrevne, som det har været mig muligt . . . “. Bogstav for bogstav gennemgår han derefter principperne for alfabetets konstruktion. Selv om det er hverdagsskriften, der beskrives, gælder de her citerede anvisninger også den formelle skrift, som var trykskriftens grundlag.

Om bogstavernes proportioner skriver han: „Ud over de forannævnte fem bogstaver *a, c, d, g* og *q* gør jeg dig opmærksom på, at næsten alle andre bogstaver skal kunne stå i en aflang firkant og ikke i det perfekte kvadrat, thi i mine øjne skal cursiv eller cancellaresca være langstrakt og ikke rund . . .“

Hvorledes det tykke træk overst på overlængderne opstår, og om dets relation til skrivning af andre bogstaver, kan man også læse: „Med det første flade og tykke træk, som først går fra venstre til højre og derefter føres tilbage i sig selv skal du først skrive følgende bogstaver

- a b c d f g h k l o g s f æ

Resten af alfabetet begynder med det andet spidse og skrå træk, idet spidsen af pennen føres opad og derefter nedad igen på følgende måde:

· i e e i m n p r t u j ·

De store bogstaver, majusklerne, har i trykskriften ikke nogen hældning. Det er også en reminiscens fra håndskriften: „Når jeg, venlige læser, før sagde, at alle bogstaver skal hælde forover, tænkte jeg kun på de små bogstaver. Sørg altid for at dine majuskler står lige oprejst og med faste og sikre streger uden nogen rysten, thi ellers synes jeg at de ville være aldeles blottet for ynde.“

I disse eksempler, der illustrerer forbindelsen mellem håndskrift og trykskrift, får vi samtidig indtrykket af en glimrende pædagog, fast i sine principper, når han mener, det virkelig betyder noget for skriftens kvalitet – uden at han bliver dogmatisk. Et sted i samme bog skriver han f. eks. „ . . . men da det næsten er umuligt at følge denne regel fuldt ud,

Side 11: Vicentinos 1. kursiv. Rom, Vicentino & Perugino, 1524. (Coryciana.)

FRANCISCI ARSILLI
SENOGALLIEN.
de Pöetis Urbanis, Ad Paulum Iouium
LIBELLVS.

Tempora Apollineꝝ præsentia frondis honorem ,
    Illius an laudem sæcula prisca ferant ,
Paulæ diu mecum , demorsis vnguibꝯ , aqua
    Sub trutina examen , iudiciumqꝯ traho .
Felices Musqꝯ , felix quas protulit ætas ,
    Cum foret Augusto Principe Roma potens ,
Mæcenæ vatum ingenti mercede solebat .
    E licere ingenia , Pieriar'qꝯ manum .
Testis erit nobis numerosus Horatius , et qui
    Iam cecinit Phrygio prælia gesta duci .
Et Naso , atqꝯ alij , vastum quos fama per orbem
    Nunc celebrat , multo numine plena cohors .
A dde qꝯ ijs aures solitus præstare benignas
    Cæsar erat , surdis tempora nostra canunt .
Ad laudem rude pectus erat , cui calcar inertis
    Non possent tanti principis ora dare .
Talia dum tacitus dubia sub mente reuoluo ,

skal du altid rådspørge dit øje, som er bedre end den bedste passer.“ Disse synspunkter, som er værdifulde, også når man beskæftiger sig med typografi, præger hans bøger. De er strenge i deres enkelhed, men samtidig fulde af liv og af en kvalitet, der placerer dem blandt det smukkeste af den periodes bogtryk, ja, måske i nogen periode overhovedet.

Den første af de tre Vicentino-bøger, som findes på Kgl. Bibl., bærer titlen: *Coryciana* og er en samling latinske digte, skrevet til ære for mæcenen Janus Corycius og redigeret af den pavelige sekretær Blosio Palladio. Som alle Vicentinos bøger er *Coryciana* i kvart-format. Den er et fint eksempel på en enkel og funktionel typografi. Med een eneste skriftstørrelse af kursiven og de dertil hørende lodrette versaler løses bogens typografiske detaljer, smudstitel, mellemtitler og overskrifter, således at en logisk og klar oversigt tjener læseren. Her går æstetik og funktion op i en højere enhed.

Bogen savner dog ikke ganske udsmykning. Alle linier begynder med et versalbogstav, oftest i en simpel, statisk form, lidt lavere end minusklernes overlængder. Men ind imellem bruger Vicentino en mere pyntet udgave af versalbogstavet og opnår, selv om denne form også er lodret, en sikker samklang i minuskel- og majuskelkarakteren. Han er den første bogtrykker, som forsøger dette. Vi fornemmer hans personlighed i disse levende satsbilleder – og den sikkerhed i bevægelsens princip, som udmærkede ham frem for andre. Anvender han versalerne alene, for eksempel i overskrifter, er det kun i deres simple form for på de steder at skabe en stilfærdig formkontrast.

I samspillet mellem skrift, arrangement, format og papir er *Coryciana* den smukkeste af Kgl. Bibl.s fire Vicentino-tryk. En analyse af dem afslutter denne artikel.

1524 var et virksomt år for Vicentino og Perugino. Trykkeriets produktion nåede i dette år op på 15 publikationer. I samme måned, hvor *Coryciana* ligger færdigtrykt, afsluttes trykningen af *La Sophonisba*, den første klassiske tragedie skrevet på italiensk. Forfatteren var Gian Giorgio Trissino fra byen Vicenza. Trissino bestilte yderligere fem bøger trykt hos Vicentino i samme år. Blandt meget andet beskæftigede Trissino sig med en reformering af den italienske ortografi, idet han f. eks. foreslog adskillelse af tegnene for lydverdierne u og v. I majusklerne havde begge lyde hidtil været repræsenteret af V, i minusklerne af u. Dette forslag blev gennemført, men hans ønske om at indføre to græske bogstaver som lydtegn for det åbne o og e vandt aldrig tilslutning. I ordstriden om disse reformer trykte Vicentino for såvel Trissino som for modstanderne af hans forslag. Ingen af de bøger, som Vicentino trykte for Trissino,

findes i Kgl. Bibl., men vi har mulighed for at se, hvorledes Vicentino klarede udformningen af de fremmedartede græske bogstaver, idet de også blev brugt af bogtrykkeren Tolomeo Janicolo, der senere skal omtales, og hvis bøger er repræsenteret på Kgl. Bibl.

Gennem Trissino er en af de få samtidige udtalelser om Vicentinos arbejde overleveret til os. I epistlen om sin stavereform, som er henvendt til paven, giver han sin bogtrykker følgende anbefaling: „Nu bliver de omtalte nye bogstaver sat i arbejde her i Rom af Lodovico Vicentino; ligesom han i skrivekunsten har overgået alle andre i vor tid, har han fornylig fundet på denne meget skønne måde at gøre med tryk næsten alt det, han tidligere udførte med pennen, og således, når det drejer sig om smukke bogstaver, har han overgået enhver anden, der trykker.“ Helt i overensstemmelse med sandheden er dette ganske vist ikke, for så vidt som det var Aldus, der indførte den kursive trykskrift i bogtrykket. Der er dog god grund til at tro, at Vicentino var højt værdsat for sin dygtighed, både som bogtrykker og som kalligraf.

Vi tager endnu en Vicentino-bog i hånden, og også den må aftvinge os beundring: *Hymni novi ecclesiastici*, en samling kirkehymner af biskop *Zaccaria Ferreri*. Bogen er dateret 1525. Det er den samme rige og udtryksfulde skrift som i Coryciana, og her bevises dens anvendelighed også i et mere kompliceret typografisk arrangement. Den udførlige smudstitel, som har karakter af egentlig titeltypografi, er sat udelukkende med versaler. Vicentinos titelblade indeholder ikke så mange oplysninger, som vi i dag forlanger på et titelblad. Han udformede dem monumentalt og i stil med de klassiske sten-inskriptioner. Bogen har levende kolumnetitel og foliering med romertal, noter i form af marginaler samt et register – og til alt dette er igen kun anvendt een typestørrelse, blot varieret med majuskler og minuskler.

Ombrydningen er registerfast, hvilket vil sige, at linierne på papirets for- og bagside står nøjagtigt bag på hinanden. Det betyder, at gennemslaget fra farven, der er kraftig på grund af den fugtning af papiret, man foretog før trykningen, ikke forstyrrer satsens læselighed.

Vicentino har tilsyneladende ikke været helt tilfreds med udformningen af det lille *d* i Coryciana, hvis kalligrafiske indløb var mindre end på andre overlængder, og han har derfor ladet nyskære et *d*, som er mere i overensstemmelse med disse. Dette *d* bruger han fra pagina 57 og i registeret, der, selv om det er anbragt foran i bogen, naturligvis er fremstillet sidst.

Det tredje og fjerde af Kgl. Bibl.s Vicentino-tryk, er sammen indbundet i et bind: *De religione ac communi concordia*, skrevet af en tysk jurist,

G. Sauromanus (Sauer mann), kejserlig gesandt i Rom, og *In Psalmum usquequo Domine oblivisceris mei*, der som forfatter har ærkebiskoppen af Korfu, *Christophorus Marcellus*.

Sauromanus-bogen er af A. F. Johnson blevet tidfæstet til 1524, måske fordi dette årstal forekommer på en kolofonlignende side. På grundlag af ovennævnte *d*, som første gang anvendes i Ferreri fra 1525, tør vi imidlertid hævde, at den ikke kan være trykt før februar 1525. Kolofonen i Sauromanus er ikke nogen ægte kolofon, idet bogtrykkernavnet mangler, og det årstal, som forekommer i den, er sandsynligvis en datering af selve teksten. Denne indeholder en opfordring til de tyske fyrster om støtte til den katolske kirke mod reformatorernes angreb, og den uægte kolofon hentyder dertil, idet den bringer en slags hyldest til pave Clemens VII for hans ledelse af kristenheden, der er kommet i bølgegang.

Ganske naturligt virker det da, at der bag i Kgl. Bibl.s eksemplar er indbundet Marcellus udlægning af Davids 13. salme med et nødråb om at fjenden ikke må få lov til at triumfere over salmisten.

Det simple pergamentbind kan regnes for at være det oprindelige, hvori de to bøger er udsendt, i ingen af dem er der tegn på ombinding, og på sidste side i Marcellus-bogen står en ægte kolofon, der kunne gælde dem begge og således også datere Sauromanus-bogen til 1525. Imidlertid viser arksignaturerne og et ændret satsformat, at bøgerne er fremstillet hver for sig. I Sauromanus anvendes antikvaformen af *g* (med to sluttede øjer) sammen med det kalligrafiske *g*, i Marcellus kun det sidste. På British Museum, hvor der findes flere eksemplarer af begge bøger, er disse indbundet uafhængig af hinanden. Kgl. Bibl. må udfra disse kendsgerninger anses for at være i besiddelse af fire Vicentinotryk og ikke, som hidtil antaget, tre.

Der er andet usædvanligt ved dette bind: På titelbladet i Sauromanus forekommer spor af et blindtryk, som dog kun delvis kan tydes. Øverst ser man et våben (Mediceernes?) og derunder kan man læse ordene: . . . CLEMENTE. VII. PONT. MAX. FLUCTVANTIS REIPV. CHR. GVBERNACVLA . . .

Det samme blindpræg er til stede i to eksemplarer på British Museum, men der så svagt at man ikke tidligere har været opmærksom på det.

På første tekstsider i Sauromanus er som det eneste sted i de fire bøger flere gange anvendt et *p* med et kalligrafisk udlob. Denne udformning af *p* finder vi også i Vicentinos allerførste forsøg på at lave en trykskrift, nemlig i skrivebogen, som efterfulgte *La Operina: Il modo de temperare le penna*

Side 15: Samme skrift som i Coryciana. Rom, Vicentino & Perugino, 1525. (Ferreri.) En ændret udformning af bogstavet *d* forekommer fra pag. 57, se fig. illustration s. 17.

Qui redemptorem dominum, deumq;
Esse fatetur.

Sit tibi rerum genitor superne,
Sit tibi fili, tibi sit beate
Spiritus semper decus, et potestas
Omne per eum.

I ambicum.

Media
nocte THOMAS ad indos concitus
Christo iubente mittitur,
Ut falsa tollat dogmata,
Fidemq; veram proferat.
Hic construit latissimum
Pius faber palatium
Non terreis ex cotibus,
Sed mystico de marmore.
Vius petrus sunt dedita
Virtutibus precordia.
Ex his triumphans conditur,
Et militans ecclesia.
In au=
rora. Desiniens apostolus
Quid sit polorum gloria

con le varie sorti de littere, trykt i Venezia to år tidligere, i 1523, se s. 25. Et eksemplar findes i Kunstindustrimuseet i København. I den giver han anvisning på at skære skriveværktøjet, fjerpenen, til, således at den får en bred skriveflade, som er forudsætningen for skriftens tykke og tynde streger. Yderligere har Vicentino medtaget eksempler på forskellige af tidens skrifter, som ikke fandtes i La Operina. Ligesom i La Operina er skriveforlæggene trykt fra xylograferede stokke, men indledningen er sat med en kursiv tryktype, om hvilken James Wardrop skriver: „På trods af dens elegance og charme, blev skriften i Il modo de temperare le penne tilsyneladende betragtet som en lærlings forsøg og blev ikke brugt igen“.4) *p*'et i bogen af Sauromanus er da heller ikke hentet fra denne skrift – det er mindre.

Titlen i Il Modo er dateret Rom 1523, men i bogens kolofon kan man læse, at den er trykt i Venezia, hvorhen Vicentino flyttede medens bogen var under fremstilling. James Wardrop har derfor rejst spørgsmålet, om der er opstået uoverensstemmelser mellem paven og Vicentino. Han begrundes antagelsen med, at han nu ikke længere kalder sig skriver af apostolske breve, men notar. Wardrop mener, at han må have virket som notar en kort periode i Rom, som en følge af at han mistede sin stilling ved Vatikanet. En anden ting, som kunne tyde på, at forholdet mellem Clemens VII og Vicentino i årene 1522–25 var mindre godt, er, at Ugo da Carpi, der formodentlig skar stokkene til La Operina, i 1525 fik overdraget det privilegium, Vicentino havde fået fra paven til at trykke og udgive denne bog. Dog må det nævnes, at da Vicentino begynder sin bogtrykkervirksomhed i foråret 1524, kan han hurtigt tælle paven blandt sine kunder, idet han i juni trykker Bulla Clementis Papæ septimi contra homicidas.

I øvrigt har vi ikke store muligheder for at danne os noget indtryk af mennesket bag bogtrykkernavnet Lodovico Vicentino. La Operina fortæller os dog lidt. Dens enkle pædagogik har været omtalt, og ved denne adskiller den sig fordelagtigt fra skrivebøger af Tagliente, 1524, og Celebrino, 1525, såvel som fra tilsvarende bøger af Palatino, 1540, og Amphiareo, 1548. Fra de øvelsestekster, han bringer til sidst i bogen, kan vi udlede en del om hans livssyn. Han siger f. eks.: „Alt bliver vel udført, hvis tiden inddeles rigtigt, hvis vi hver dag ofrer bestemte timer på boglige sysler og af intet som helst lader os afholde fra at læse noget hver dag.“ At han ikke kan lide begær efter penge, fremgår af dette:

Side 17: Det nye *d* fra Ferreri er brugt overalt. Endvidere finder alternative former af bogstaverne *g* og *p* anvendelse. Rom, Vicentino & Perugino, 1525. (Sauromanus.)

VO NAM PRINCIPES,

9 Reipu. Christianis fato, fieri existimē?

vt omnis Hoc adeo tempore et armos
et literarum vis, ad communem mortalium perniciem
conspirare, ac imprimis in sacrosanctis religionis
nostris interitum incumbere cœperit, Idque ea atate,
qua nulla patrum nostrorum ijs paulo superioribus
annis, disciplinæ militaris et simul Eloquentiæ studiū
feliciter aut denique impensius aluit, Nam etsi Ea quidē
artes, inde statim ab initio rerum humanarum, dissi-
dio quodam natura penitus insito disiunctis, altera
pacis, altera belli socia esse solebat, Et raro admodum
post auream illam et longe omnium augustissimam
Romanorum Principum Rempub. pariter floruerint,
tantis tamen iam pridem omnium ferè gentium studijs
reuocatis, eam rursus in possessionem et gratiam rediere,
vt multorum antea iudicio altera, atate alia viguisse,
Nunc vero utraq; hoc vno eodemq; tempore, vbiq;
terrarum non obscure reliquas inter artes regnare
videatur, Quo sanè nomine, vt diuino quodam ac cu-
mulatiss omnibus æque nationibus dono gratulan-
dum putare, Si non hactenus tam insigni et memorabili

„Der er intet godt ved den gerrige, han er helt igennem et slet menneske.“ Og han mener, at de lykkelige er dem, der følger middeelvejen: „Alt har sit rigtige mål; hver eneste ting har sin grænse. Inden og uden for den, du finder aldrig det rette.“

På side 24 i bogen får vi at vide, hvor han bor: i Rom, i Parhione. Det var kvarteret, som lå nær kancelliet, og som husede skrivere, notarer og miniaturemalere. Fra et senere folketællingsskema ved vi, at da han i 1524 flytter tilbage til Rom fra Venezia for at begynde sin bogtrykkervirksomhed, slår han sig ned i forretningskvarteret Ponte.

Det første sikre vidnesbyrd om Vicentino har vi fra 1510, hvor han står som medforlægger til en rejsebeskrivelse, udgivet i Rom: *Itinerario de Ludouico de Varthema Bolognese nello Egipto*, hvoraf et eksemplar findes i Kungl. Biblioteket, Stockholm. Bogen udmærker sig på ingen måde ved den smukke typografi, der senere skulle blive Vicentinos kendetegn, og den er da heller ikke trykt af ham, men af Stephano Guillireti.

Rejsebeskrivelsen findes også som håndskrift i Cod. Landau Finaly 9 på Nationalbiblioteket i Firenze. Emanuele Casamassima¹⁰⁾ tillægger Vicentino skrivningen og på grundlag af dedikationen til Vittoria Colonna daterer han håndskriftet til 1510. Dette er en udvidelse af vor konkrete viden om Vicentinos arbejder som kalligraf. Det tidligst daterede Vicentino-håndskrift er fra 1517, idet han dette år foretog en afskrift af Aristoteles' Etik. Den smukke cancellaresca formata som er anvendt, lader dog ane, at vi her stilles overfor en kvalificeret kalligraf med flere års erfaring – Casamassimas opdagelse i 1962 bekræfter dette.

Aristoteles-håndskriftet formodes i øvrigt at være udført på bestilling af den ovennævnte meget smukke og intelligente Vittoria Colonna, der var veninde med Michel Angelo og Castiglione. Det findes nu på Universitetsbiblioteket i Amsterdam.

Man kender andre Vicentino-manuskripter, f. eks. et udateret fragment af Trissinos *La Sophonisba*, samme værk som han i 1524 gav sin trykte udformning. I 1520, mens pave Clemens VII endnu var kardinal Giulio de Medici, fuldførte Vicentino for ham et fornemt håndskrift, *Missale Romanum*, hvor han anvender en antikvaskrift. De senere års intensive Vicentino-forskning har bragt flere håndskrifter frem, som er blevet identificeret som værende fra hans hånd. Det gælder således Pandolfo Collenicis *Apologier* og Lucians *Dialoger*, som Alfred Fairbank⁵⁾ i 1958 fandt på British Museum. Det er skrevet på bestilling af Henrik VIIIs ceremonimester Geoffrey Chamber, da denne var på rejse i Italien, og givet som gave til kongen. I 1959 beskrev Frank Allan Thomson¹⁾ et andet udateret håndskrift, som ligeledes befinder sig i London,

og som han tidfæster til begyndelsen af 1500-tallet – før 1516: Valerius Maximus, *Facta et Dicta Memorabilia*. Så sent som i begyndelsen af 1963 identificerede Fairbank skriften i et lille manuskript, et brev fra Cicero til hans broder Quintus, som Vicentinos.¹¹⁾

I det danske Rigsarkiv findes bevaret en del pavebreve, til hvilke hverdagsskriften *cancellaresca corsiva* er anvendt. Ved en gennemgang af dem med henblik på eventuelt at finde Vicentino repræsenteret, må man forbavses over, hvor ens skriften fremtræder fra brev til brev. Selvom man kan se, at de er dikteret til forskellige skrivere, er det vanskeligt at påpege, hvori forskellen består. Det fortæller os, at kursiven virkelig var velegnet som standardskrift, da den blev indført i kancelliet under pave Eugen IV. Brevet til Christian II fra 1518, hvoraf en prøve er afbildet side 9, er skrevet af en dygtig skriver og på et tidspunkt, hvor Vicentino havde ansættelse i kancelliet. Det kan i mange enkeltheder minde om skriften i *La Operina*, mindre om skriften, som Fairbank tillægger Vicentino. Der er dog ingen grund til at tvivle på, at Fairbank har ret, når han på en forespørgsel udtaler, at brevet til den danske konge ikke er skrevet af Vicentino. Brevets hovedindhold er i øvrigt følgende: Kardinal Laurentius (Pucci) opfordrer Kong Christian til deltagelse i toget mod tyrkerne og til at frigive den fængslede biskop Jens Andersen (Beldenak).⁶⁾

Vi vender tilbage til *bogtrykkeren* Lodovico Vicentino. Men da ingen af de bøger, han senere har trykt, findes i danske biblioteker, må fremstillingen nu savne det gode grundlag, vi havde i Kgl. Bibl.s fire bøger fra hans værksted. Den nye smukke kursiv, som er anvendt i et pavebrev trykt i 1525 samt i fem bøger fra 1526, må derfor studeres i reproduktioner. Skriftens nære efterligninger har vi derimod rig lejlighed til at lære at kende i bøger på Kgl. Bibl.

I overensstemmelse med Johnson vil den allerede beskrevne kursiv herefter blive kaldt hans 1. kursiv, idet den kun een gang anvendte kursiv fra *Il Modo* ikke tælles med. Vicentinos 2. kursiv er i skriftbilledet en smule større end den første. Den mest iøjnefaldende forskel er imidlertid, at Vicentino har forladt den kalligrafiske udformning af indløbene på *b*, *d*, *h*, *k* og *l*. Disse bogstaver har fået seriffer, som vi kender dem fra moderne kursivskrifter og er således bragt i overensstemmelse med serifferne på f. eks. *n*, *m*, *r* og *u*.

Med denne skrifts fremkomst forsvinder Lautizio Peruginos navn fra bøgernes kolofon. Vicentinos kompagniskab må da være ophørt med den mand, der er identisk med Lautizio di Meo de Rotelli fra Perugia,

og hvis dygtighed som gravør af signeter omtales i Benvenuto Cellinis autobiografi.

Bemærkelsesværdig for den ene af bøgerne fra 1526 er, at Vicentino her arbejder en smule mindre forenklet end tidligere. I forordet til *Oratio de pace*, skrevet af pave Julius II, dukker en kursiv i Aldus' stil op, dog uden mange sammenstøbninger. Han gør også brug af initialer, både i forordet og i den egentlige tekst, der er sat med hans 2. kursiv.

Den sidste bog, som bærer Vicentinos navn, er fra 1527. Det er en samling latinske digte af Hieronymus Vida: *De arte poetica*. Den er færdigtrykt i maj, den måned, hvori plyndringen af Rom begyndte. Den lange strid mellem pave Clemens VII og kejser Karl V resulterede i, at de kejserlige lejetropper rykkede ind i byen og hærgede i syv måneder. Herunder mistede tusinder af mennesker livet, som f. eks. den ovennævnte Sauromanus, eller alt hvad de ejede, som f. eks. Corycius. Noget tyder på, at Vicentino i hvert fald ikke var blandt de første ofre, men at han måske har været direkte engageret i begivenhederne. Paven frelste sig ved at flygte over på Castel St. Angelo. Hans absolutionserklæring, dateret Sant'Angelo, 8. juni 1527, udsendes trykt med Vicentinos kursiv.

Wardrop diskuterer de omstændigheder, hvorunder Vicentino her efterlader sig det sidste vidnesbyrd om sin bogtrykvirksomhed.⁴⁾ Kan brevet være trykt på borgen, og har Vicentino da deltaget i den lange indespærring sammen med paven? Næppe, for det er vel ikke sandsynligt, at en bogtrykpresse hørte til fæstningens inventar, og om en transportabel presse kan der nok heller ikke være tale. Pavens flugt foregik hovedkuls. Mest sandsynligt er det, at Vicentinos beskedne officin i Rione Ponte under de kejserlige troppers almindelige ødelæggelse blev skånet netop så længe, at det kunne yde pavestolen en sidste tjeneste.

Hermed ophører, så vidt det i dag er os bekendt, den mands virke, hvorover man som motto kunne sætte en af hans egne øvelsetekster fra *La Operina*: „Hæder vindes ikke ved at begynde, men ved at fuldende. Det er den sande ære. Hvorfor drage i felten og derefter flygte?“

Som kalligraf, som pædagog og som bogtrykker fuldendte han noget, vi stadig kan bygge på. Beviset for, at det samme gælder hans kursive trykskrift, har vi i de bøger fra anden fjerdedel af det 16. århundrede, hvori den er kopieret.

Den første der anvender kopier af Vicentinos kursiv, er Tolomeo Janicolo, som er den mest direkte efterligner af den 1. kursiv. Da Trissino fra Rom rejste tilbage til fødebyen Vicenza, lod han her i 1529 en del af de bøger, han havde fået trykt hos Vicentino, genoptrykke af Tolomeo Janicolo fra Brescia. Af disse har Kgl. Bibl. de fem, bl. a. den første i

rækken, en meget smuk foliant, førsteudgaven af Dantes *De vulgari eloquentia*, Trissinos skuespil *La Sophonisba* og hans *Rime*.

Det er næppe muligt at beskrive forskellen mellem det enkelte bogstav i Janicolos kursiv sammenlignet med Vicentinos. Men ved at udmåle højden på f. eks. 20 linier, som er sat uden skydning, kan vi erkende at skrifterne ikke er identiske. Interessant er det i originaltryk at kunne se de græske bogstaver, som skylder Vicentino deres udformning, se s. 21.

Hos Fairbank og Wolpe⁵⁾ gengives Janicolos skriftprøveblad med skriften, som er brugt i ovennævnte bøger. Johnson omtaler andet steds dette som et af de tidligst kendte eksempler på skriftprøver og bemærker, at Janicolo ikke gør sig den ulejlighed at nævne Vicentinos navn.

Denne skrift er i vor egen tid genoplivet af Frederic Warde og første gang brugt i et privattryk: *Crito, A Socratic Dialogue by Plato*, The Pleiad Press, 1926. Skriften blev skåret af Charles Malin i Paris, og det var Officina Bodoni, Montagnola i Schweiz, der trykte bogen. Den samme skrift er gengivet på side 21 og anvendt i introduktionen til den første faksimile-udgave af Vicentinos skrivebøger, ligeledes trykt af Officina Bodoni for Frederic Warde i 1926.⁷⁾ Senere omarbejdede Warde denne skrift til en kursiv til Bruce Rogers Centaur antikva og kaldte den Arrighi Italic. Frederic Wardes Vicentino-bog blev indledningen til en række faksimile-udgaver, som nævnes i litteraturfortegnelsen, og som har været medvirkende til at genoplive interessen for Vicentino og renaissancehåndskrift.

Under vor søgen efter andre afledninger af Vicentinos 1. kursiv, finder vi den i Francisci Campani *Quæstio Virgiliana*, trykt af Minizio Calvo i Milano, 1540. Johnson har fundet denne kursiv i kun seks bøger, som Minitius Calvo og hans efterfølger Andrea Calvo har trykt. Den er en smule mindre end Vicentinos 1. kursiv, men konstruktionsprincippet er det samme. Typografien er imidlertid langt fra af den smukke enkelhed, som var særegen både for Vicentino og Janicolo. F. eks. anvender Calvo kursivens pyntede versalformer i overskrifter, der udelukkende er sat med majuskler. Det vil huskes, at Vicentino kun benyttede disse som begyndelsesbogstaver i forbindelse med minusklerne. Mest iøjnefaldende er dog Calvos flittige brug af de samme bogstaver til antikvaskriften, som to af bogens sider er sat med. Her hører de ikke til, hverken i form eller styrke.

Den betydning Vicentinos ikke så kalligrafisk prægede 2. kursiv fik i årene umiddelbart efter hans tid, ses da „tipografo camerale“, Vati-

Side 23: Skriften er en nær kopi af Vicentinos 2. kursiv. Rom, Blado, 1539. (Giovio).

Caroli nomen haud multum in puero permansit: nam atrabile diu uexante, attenuatisq; inde uiribus, uti obscundis militiae muneribus impar, pietatem uoto professus, sacratam cucullam desumpsit: atque ita abdicato priore nomine Gabriel est appellatus. Hunc postea Franciscus frater Galliae Cisalpinæ imperio potitus, cœnobio eduxit, ut insigni dignitate ad familiæ decus ornaretur. Idq; facile à Pio Pontifice impetratum est. Nec multò post Mediolansis Archiepiscopus est effectus.

Deliberis eius ex Lucia Trezania. Cap. LIII.

Rimo partu ex Lucia Trezania puerum
P suscepit, qui de patru nomine Franciscus est appellatus. In hunc ab admirabili quodam syderum concursu, cuncta humanæ felicitatis ornamenta uirtus, & fortuna contulerunt. Natus est in Diui Miniati Hetruriæ oppido, iuxta Arnum, Pisana uia, Anno à partu Virginis uno, & quadringentesimo supra millesimum, decimo Calendas Augusti, quum sol occideret. Militabat tum Sfortia, alterum & tricesimum ætatis annum agens, Florentinis, qui Pisanis bellum intulerant. Secundo autem partu Elisam, in qua maternæ auix nomen repetitum uidemus.

At tertio partu alterna fecunditate puer est editus, cui ab insignibus, Roberti Cæsaris munere, Patauino bello acceptis, Leonis nomen impositum est. Peperit & mox Antoniam uenustate insigni. Cæterum Leo ab incunte ætate Fran

kanets officielle bogtrykker Antonio Blado, født 1490 i Asola, fra 1530 viser os dens velegnethed i tryksager af brochurelignende karakter, såvel som i bøger. Han er Roms største bogtrykker i det 16. århundrede, og hans samlede produktion er opgjort til ca. 430 tryk fra årene 1516-67, heraf mere end halvdelen officielle publikationer, såsom pavelige buller og rundskrivelser.

I Kgl. Bibl. er det muligt at studere disse former for datidens akcidenstryksager i en samling, bestående af ca. 40 buller, som dog desværre kun spænder over perioden 1554-71 og således ikke indeholder noget Vicentino-tryk. Til gengæld er Antonio Blado (og hans arvinger) rigt repræsenteret og dermed Vicentinos 2. kursiv. Antikva var den mest anvendte skrift i buller, men i en fjerdedel forekommer kursiv, som optræder i tre forskellige versioner, hvoraf den ene med modifikationer er Vicentinos 2. kursiv.

Adskillige bøger af Blados store produktion er sat med kursiv, og heraf findes på Kgl. Bibl. en halv snes stykker. En af disse, *Vita Sfortiae* af Paolo Giovio 1539 er sat med Blados version af Vicentinos 2. kursiv, og fra denne bog valgte Stanley Morison i 1923 forbilledet for den kursiv, som bruges til Monotype-skriften *Poliphilus* antikva, og som har fået navnet *Blado*. Hermed opstod den første nutidige cancellaresca-kursiv. Den karakteriseres ved en smalløbende form, moderat hældning og skrå seriffer på overlængderne, hvor disse i de fleste andre nutidige kursiver er vandrette. Skønt *Poliphilus* er en velegnet og smuk bogskrift, der ofte ses anvendt i f. eks. engelsk typografi, findes den og *Blado* i Danmark kun på det trykkeri, som trykker *Fund og Forskning*.

Blado

ABCDEFGHIJKLMN OPQRSTUVWXYZÆØÅ

abcdefghijklmno pqrstuvwxyzæøå

€

1234567890

At *Blado* forstår at anvende skriften i en elegant typografi, viser han os på et lille oktav-format: *Exercitia spiritualia* af Ignatius Loyola, jesuitterordenens stifter, trykt 1548. Hvert initial består af bogstavet i kontur, anbragt oven på et lille billede, som beskriver forskellige former for bøndernes liv. Disse har han – som mange andre gjorde det – kopieret fra den venezianske bogtrykker Gabriel Giolito.

Medens stilen i den italienske bogdekoration i 16. århundredes 2. fjerdedel blev skabt i Venezia, modtog denne bys bogtrykkere megen inspiration fra Blados brug af kursiven. Så tidligt som i 1531 finder vi således Vicentinos 2. kursiv hos Niccolo Zoppino. Morsomt nok er skriften her brugt i en polemik mod Trissinos stavereform, idet Claudio Tolomei – under navnet Adriano Franci – står som forfatter til *Il Polito*, en lille bog i oktav-format, hvori han bl. a. tager bestemt afstand fra brugen i italiensk af de to græske bogstaver, som Vicentino fremstillede til Trissino.

En stor kursiv, der hører til samme familie som Vicentinos og Blados, anvendes af Francesco Marcolini. Vi kan se den i *Il Petrarca spirituale*, trykt i 1536. Johnson og Morison²⁾ omtaler denne venezianske bogtrykkers virksomhed, og det nævnes, at han var forbilledlig i sin beherskede typografi, hvor han lod skriften alene tale. Marcolini havde mindst syv forskellige kursivskrifter, som vi kan dele op i tre grupper: 1) cancellaresca-kursiven, repræsenteret af Vicentino og Aldus-typerne, 2) Basel-kursiven og 3) den franske kursiv. De to sidstnævnte vil blive beskrevet, men desuden må det nævnes, at til cancellaresca-skriften hører en lodret form, anvendt af Milano-bogtrykkeren G. A. Castiglione omkring 1540 og af venezianeren Alessandro Paganini i begyndelsen af århundredet. Vi viser s. 25 Paganinis skrift fra *Juvenal* 1516.

Paganinis og Castigliones skrifter unddrager sig altså kursivens sædvanlige karakteristika. Det samme gør mange af de skrevne cancellaresca-kursiver, såvel den hverdagsagtige *corsiva* som den højtidelige *formata*. Deres hældning kunne være større eller mindre – fællespræget fik de ved at man økonomiserede med skrivetrækkene, hvorved formen blev rytmisk og smal. Den korrekte karakteristik af cancellarescaen må derfor være, at den er *informal*, hvor antikvaskriften er *formal*.

Den mere hældende form, som i dag er den almindeligste, opstod først med Basel-kursiven, en ejendommelig uharmonisk skrift, der mangler familielighed i proportioneringen af de enkelte bogstaver. Skriftens harmoni forbedres ikke, selv om også versalerne er skrå, for de er voldsomme i formen og af vidt forskellig hældning. At trykke med skrå versaler var i øvrigt allerede forsøgt 1524 i Wien af Johann Singriener (Singrenius) i *Moschus: Amor fugitivus*. Basel-kursivens popularitet var imidlertid stor og holdt sig i en periode på næsten tyve år. Den optræder både hos Marcolini og hos bogtrykkere i Rom, Firenze, Bologna og mange andre steder. Den første bog, hvori skriften registreres er *Claudius Roselettus: Epigrammata*, trykt 1537 af Sebastian Gryphius i Lyon. Vi har valgt at gengive en tekstprøve fra denne bog, da man mener, at Gryphius har købt skriften i Basel, se s. 25.

Fra midten af det 16. århundrede forstærkes den nedgang i den italienske typografi, som har været antydet i det foregående. Paris og Lyon havde allerede fra 1520'erne overtaget Venezias rolle og var nu hjemstederne for de dygtigste og mest produktive bogtrykkere. Hvad dygtigheden angår, er Vicentino i Rom dog en undtagelse. Stempelskæringen var i 1530 blevet udskilt som et selvstændigt erhverv, og de italienske bogtrykkere importerede omkring midten af århundredet mange skrifter, både antikva og kursiv, fra Frankrig. Vicentinos skrifter kopieredes blandt andre af de berømte Pariser-bogtrykkere Simon de Colines og Robert Estienne. Hos Colines ses Vicentinos 1. kursiv anvendt i en mindre størrelse end han selv brugte den. Vicentinos 2. kursiv findes oftest på titelblade og på disses bagside, men det er ikke sjældent at se begge samt en Aldus-kursiv brugt i samme bog.

En enkelt af Colines bøger skal her fremhæves, fordi den viser en anvendelse af kursiven, som senere skulle blive almindelig. I Rodolphus Agricola: *De inventione dialectica*, 1529, er indledningen sat med Vicentinos 1. kursiv, bogens hovedskrift er antikva, men til kommentarerne anvendes kursiven i samme linie som opslagsordenes antikva, dog i en mindre grad. I en senere bog: *Praxis criminis* fra 1541, har kursiven samme størrelse som antikvaen. Begyndelsen til at anvende kursiven som antikvaens tjener er gjort.

Morison og Johnson vil ikke afvise muligheden af, at den berømte stempelskærer Claude Garamond kan have skåret Colines kursiver, men det kan ikke bevises. Vi har Garamonds egne ord for, at han valgte Aldus-kursiven som forbillede for sin ikke særligt vellykkede kursiv fra 1545, om hvilken Paul Beaujon, alias Beatrice Warde,⁸⁾ siger, at Garamond havde så lidt interesse for denne kursiv, at han kopierede den blot som et middel til at kunne tjene penge. Det var da heller ikke denne, men prototypen Robert Granjon skabte, der afløste cancellaresca-kursiven og som sideløbende med Garamonds antikva skulle blive standarden i europæisk typografi i to århundreder. Granjons kursiver er, på en enkelt undtagelse nær, karakteriseret ved en større hældning end cancellarescaen. De har, ligesom Basel-kursiven, hældende versaler, men til adskillelse fra sidstnævnte er Granjons versaler mindre end minusklernes overlængder og konsekvente i deres hældning.

Indledningen til den franske kursiv blev gjort med Basel-kursiven, og da denne har modtaget sin påvirkning fra cancellaresca-skriften, opstår, harmonisk og velproportioneret, Granjons elegante kursiv.

I Danmark følger kursivens udvikling stort set samme linier som sydpå. Interessant er det at bemærke, at da renæssancens skrifter begynder at

querenti duas quintas ex 4 flo. & duabus tertijs unius flo. numeri hoc pacto sunt ordinandi.

$$\frac{2}{5} \text{ ex } 4 \text{ } \frac{2}{3} \text{ solue } \frac{14}{3} \text{ facit } \frac{28}{15}$$

Porro numeri fracti partē querere, nō est aliud quā minutiarum minutias ad fractiones simplices reducere de quibus est paulo ante dictum.

De multiplicatione.

¶ In multiplicatione omnia iam dicta observato, frangendo scilicet integrum si adfuerit: & integrum cum fracto resoluendo. Deinde multiplica unū nūeratorē per alium: & similiter denominatores in se inuicem ducito hęc duo producta alternatim scribito, & facta est multiplicatio, ut

$$\frac{2}{3} \text{ per } \frac{9}{5} \text{ facit } \frac{18}{15} \text{ minores } \frac{1}{15}$$

¶ Appendix 1. In tribus iam dictis. Si unus superiorū numerorum, & inferior ei oppositus, eandem partem dimetientem habuerint, fac utrunq; minorem diuidendo ambos per partem suam dimetientem, & erit inter quotientes similis proportio ut prius, ut multiplicādi s.

$$\frac{24}{25} \text{ per } \frac{5}{6} \text{ fiunt minores per } 6 \text{ } \frac{5}{5}$$

Det var i første halvdel af det 16. århundrede mere almindeligt at anvende kursiv end antikva-skrift. Som eksempel på dens anvendelse som brødskrift gengives en side fra den på næste side omtalte danske aritmetik 1528.

afløse gotikkens brudte skriftform, kommer kursiven før antikvaen, idet den første danske bog trykt med antikva, forekommer i 1538, kursivskriften allerede 1533. Det er bestyreren af Chr. Pedersens bogtrykkeri i Malmø, Johan Hoochstraten, der bruger en cancellaresca til trykningen af Peder Laurentsen: *Expostulatio ad canonicos Lundenses*. Det er en ujævn og ringe skrift sammenlignet med, hvad vi har set i de italienske og franske bøger, og den tåler heller ikke sammenligning med den tidligere nævnte aritmetik af Chr. Torkelsen Morsing fra 1528, gengivet s. 28 eller med hans endnu smukkere udgave af Dionysius (*Periegetes*): *De situ orbis*, som han lod trykke i 1530 hos Eucharius Cervicornus i Köln.

Hos den betydningsfulde københavnske bogtrykker, Lorentz Benedict, hvis bogtrykkeri eksisterede 1561–1601, finder vi kursiv-skrifter, som i de små bogstaver låner meget fra Granjons kursiver, medens versalerne i deres voldsomme og svungne udformning minder om Baselkursiven. Dermed er cancellaresca-kursiven dog ikke gået af brug i Danmark. En Aldus-lignende type anvendes af Hans Zimmermann, 1562–66. Først i 1581 finder vi i København en skrift, som vi tør identificere som en af Granjons 14 kursiver. Den bruges af Andreas Gutterwitz til trykningen af Poul Madsen: *Dispositio concionum*, og det må være den kursiv, som på et skriftprøveblad 1592 fra bogtrykkerfirmaet Egenolff-Berner i Frankfurt benævnes „Cursiff Parangon de Granion“, anvendt første gang af Jean de Tournes, 1555 i Lyon, se s. 25. Lauritz Nielsen beskriver renæssanceinitialet, som ses på siden, der er gengivet i Dansk typografisk Atlas, 1934, således: „i fransk stil, Geofroy Torys skole“. Tory er en fremragende skikkelse i bogtrykkerkunstens historie, og med en udtalelse af ham kan vi passende vende tilbage til vort udgangspunkt.

I sit berømte værk, *Champ Fleury*, fra 1529, der handler om fransk sprog, retskrivning og bogstavformer, spekulerer han over, hvad grunden er til at Q med sin lange hale, ene af alle antikva-versaler, rager ned under linien. At Lucas Pacioli, som har skrevet en bog med titlen *Den guddommelige Proportion*, intet siger derom, forbavser ham ikke, „for jeg har hørt, at han har stjålet sine bogstaver fra afdøde hr. Leonardo da Vinci, der er død i Ambroise og som var en meget fremragende filosof og en beundringsværdig maler og næsten en anden Archimedes. Sigismondo Fanti giver heller ikke nogen grund. Ligesålidt gør hr. Lodovico Vicentino“. I samme forbindelse nævner Tory Albrecht Dürer, og det er altså Vicentinos virksomhed som kalligraf, der berettiger til, at han her nævnes sammen med nogle af 1500-tallets ypperste. Måtte det fremgå af denne redegørelse, at han, med sine kursive tryktyper, som bogtrykker har krav på lige så stor en anseelse.

BIBLIOGRAFI OVER KGL. BIBLS VICENTINO-TRYK

Coryciana (ed. *Blosius Palladius*), katalogsignatur 75,1, 37.

Intet titelblad, men smudstitel med ordet CORYCIANA.

Kolofon: *Impressum Romæ apud Ludouicum Vicentinum / Et Lautitium Perusinum. Mense Julio / MDXXIII.*

Kvart-format, 148 blade uden paginering, signerede Aij-Zii, AA-Mij i læg med 4 blade. Papirformat: 132 × 208 mm. Satsbredde: 77 mm = ca. 17 cicero (versliniernes maximale længde). 22 linier på siden (20 linier = 129 mm).

På smudstitlens bagside bogtrykker-privilegiet fra pave Clemens VII. Fortale på fuld formatbredde (ca. 17 cicero) begynder blad Aij og fortsætter til blad Bij, recto, hvor teksten ender i en spids. Nederst på siden REGISTRVM, bestående af majuskelalfabetet. Mellemtitel på følgende verso-side: CORYCIANORVM LIB. I. / EPIGRAMMATA. / DE EDITIONE. Bogen er opdelt i 3 „libri“. Kun denne første mellemtitel står på en selvstændig side. Liber II begynder blad Z og liber III blad GG. Første vers-side har plads til indmaling af initial.

Der er anvendt bogstaver med kalligrafiske overlængder og kalligrafisk *g*. En almindelig antikvaserif afslutter *p* og *q*. Ligaturer er sparsomt anvendt, men forekommer som *ct*, *ff*, *ij*, *st* og *sp* samt i forbindelser med det lange *f* (*ff* og *fi*). *æ* gengives undertiden i alle tre bøger ved et *e* med cedille, sidst i et ord er dette og det almindelige *e* forsynet med et udlob.

Papirsorten peger mod Firenze eller omegn. Vandmærker: en fugl i en cirkel, og en springende hjort. Foran i bogen er ved indbindingen indsat et tillægsark af et senere tysk eller nederlandsk papir. Vandmærke: Sol med stjerne.

Indbinding: Helbind af brunt kalveskind, pladestempler med bibelske motiver; nederlandsk.

Ferreri: Hymni novi ecclesiastici, katalogsignatur 92, 357.

Titelblad: ZACHARIAE FERRERII VICENT. / PONT. GARDIEN. / HYMNI NOVI ECCLESIASTICI / IVXTA VERAM METRI ET / LATINITATIS NORMAM / A BEATISS. PATRE CLAEMENTE / VII. PONT. MAX. VT IN / DIVINIS QVISQVE EIS VTI / POSSIT APPOBATI ET / NOVIS LVDOVICI VICENTINI / AC LAVTITII PERVSINI / CHARACTERIBVS / IN LVCEM TRADITI. / SANCTVM AC NECESSARIVM / OPVS. / BREVIARIVM ECCLESIASTICVM / AB EODEM ZACH. PONT. / LONGE BREVIVS ET FACILIVS / REDDITUM, ET AB OMNI / ERRORE PVRGATVM / PROPEDIEM EXIBIT.

Kolofon: *Impressum hoc diuinum Opus Romæ in ædibus / Ludouici Vicentini et Lautitij Perusini, / non sine Priuilegio. Kal. Febru. / M.D. XXV. /* Øverst på siden REGISTRUM bestående af majuskelalfabetet.

Kvart-format, 128 blade med foliering på alle recto-sider fra side 9. Signaturen er Aij-Sij i læg med 8 blade. Papirformat: 130 × 189 mm. Satsbredde: 77 mm = ca. 17 cicero (versliniernes maximale længde). 22 linier på siden (20 linier = 129 mm). Kolumnetitel sat med versaler.

Pave Clemens' brev til forfatteren først i bogen er sat på fuld formatbredde (ca. 17 cicero). Øverst er afsat plads til indmaling af initial. Derefter følger nyt afsnit, som slutter blad B, recto, med følgende linier: Ex Patauina Academia Tertio Idus Decembres M.D.XXIII. På følgende verso-side: ZACHARIAE FERRERII VICENT. PONTIFICIS GARDIEN. AD BEATISS. PATREM CLAEMENTEM. VII. PONT. MAX. IN HYMNOS ECCLESIASTICOS PRAEFATIO. Derefter følger indledning blad Bij, formatbredde ca. 17 cicero + marginalnoter. Index, sat i to spalter, begynder blad C og strækker sig over 7 sider. Teksten begynder blad D recto.

Trykt med samme typer som i Coryciana. Til overskrifter og første ord i nye afsnit er anvendt versaler.

Papirtypen er delvis den samme som anvendt til Coryciana. Forsatsen er sandsynligvis et tysk papir. Vandmærkerne er en fugl i en cirkel (som i Coryciana) og en cirkel med halvmåne og stjerne.

Indbinding: Helbind af mørkebrunt kalveskind, på siderne rammer af tiddobbelte linier i blindtryk og zwischguld; hjørnestempler samt midter- og rygrossetter i zwischguld. Zwischguldet er nu sort, kun med svage spor af ægte guld.

Sauromanus: De religione ac communi concordia. Christophorus Marcellus: In Psalmum usquequo Domine oblivisceris mei. Katalogsignatur for begge 26, 250.

G. SAVROMANVS. / PROC. CAES. / AD PRINCIPES CHRIS-/TIANOS DE RELI-/GIONE AC COMMVNI CON-/CORDIA. Spor af blindtryk med et våben (Medicernes?), flg. ord kan læses: ... CLEMENTE. VII. PONT. MAX. ELVCTVANTIS REIPV. CHR. GVBERNACVLA ...

Blad 81 verso: ROMAE ... M.D.XXIII. ... Blad 83 recto: CHRIS. MAR. AR. CORCY: / IN PSALMVV VSQVE / QVO DOMINE / OBLIVISGERIS / MEL.

Kolofon: Romæ apud Ludouicum Vicentinum, et Lautitium / Perusinum, Anno Christianæ Salutis. / M.D.XXV. / Die xij. Aprilis. /

Kvart-format, 82 + 16 blade uden paginering, 16 blade signerede Aij-Vij, resten Aij-Dij i læg med 4 blade, undtagen V med 6 blade. Kustode på rectosiderne ved hvert lægs afslutning. Papirformat: 140 × 208 mm. Satsbredde: 81 mm, fra blad 83 skifter satsbredden til 75 mm. 22 linier på siden (20 linier = 129 mm).

På første tekstsider er afsat plads til indmaling af initial. Skriften er Vicentinos i kursiv med to former for g, den kalligrafiske og antikvaformen, anvendt sammen, fra blad 83 kun det kalligrafiske. På første tekstsider forekommer et p med kalligrafisk udløb. Fremhævelser i teksten er sat med versaler.

Papiret er meget specielt, men kan ikke bestemmes. Forsatspapiret er sandsynligvis af italiensk oprindelse. 3 vandmærker: Posthorn i cirkel, sirene (havfrue med dobbelt hale), cirkel med dyr og våbenskjold med 3 knækkede bjælker.

Indbinding: Helbind af pergament, sandsynligvis det bind, hvori bogen er udsendt.

NOTER

¹⁾ Arrighi er Lodovicos familienavn, Vicenza hans fødested, som efter tidens skik gav ham navnet Vicentino. I *Biblis* 1959/1960, Föreningen för Bokhantverks årsbok, hævder Frank Allan Thomson, sikkert med rette, at Vicentino ikke, som man tidligere har antaget, var fra *byen* Vicenza, men at hans fødeby er Corneto Vicentino i *provinsen* Vicenza. – ²⁾ Medens Vicentino som kalligraf er udførligt omtalt i G. Manzoni, *Studii di bibliografia analitica*, Bologna 1881, skal vi helt op til 1923 for i *The Fleuron* No. 3 at finde en vurdering af hans virksomhed som bogtrykker: A. F. Johnson & S. Morison, *The Chancery Types of Italy and France. I: A. F. Johnsons Type Designs, Their History and Development*, Second Edition, London 1959, gøres yderligere rede for hans indflydelse, og bl. a. ved hjælp af denne bog har det været muligt at finde bøger i Kgl. Bibl., hvori påvirkningen fra Vicentinos skrifter har kunnet spores. – ³⁾ Bogen, hvis originaltitel er *La Operina di Ludouico Vicentino*, da imparare di scriuere littera Cancellarescha, udsendes i 1959 i rækken af Den grafiske Højskoles skrifter (VII) i faksimile-udgave, genskrevet på dansk af Bent Rohde, teksten oversat fra italiensk og latin af Poul Høybye og med forord af Ejnar Philip. – ⁴⁾ James Wardrop: *Arrighi Revived*, i: *Signature* No. 12, 1939. Artiklen er den mest fyldestgørende omtale af, hvad der er kendt om Vicentinos liv. – ⁵⁾ Alfred Fairbank & Berthold Wolpe: *Renaissance Handwriting, An Anthology of Italic Scripts*, London 1960. – ⁶⁾ *Acta Pontificum Danica* VI, 1915, s. 214 f. – ⁷⁾ Bogen er stillet til rådighed af bogtrykker Ejnar Philip. – ⁸⁾ *The „Garamond“ Types, Sixteenth & Seventeenth Century Sources considered by Paul Beaujon*, i: *The Fleuron* No. 5, 1926. – ⁹⁾ I listen over Vicentino-bøger i *Johnsons Type Designs*, nævnes Baptista Casalius, *In Legem agraria oratio*, 1524. Bogen findes i Kgl. Bibl., dateret Rom samme år, men denne udgave, som savner trykker-navn, kan ikke være trykt af Vicentino. Den er sat med en antikvaskrift og har ingen lighed med Vicentinos typografi. – ¹⁰⁾ Emanuele Casamassima: *Ludovico degli Arrighi detto Vicentino copista dell' Itinerario del Varthema*. *La Bibliofilia*, Anno LXIV, 1962, Disp. II. – ¹¹⁾ Alfred Fairbank: *The Arrighi Style of Book-hand*. *The Journal of the Society for Italic Handwriting* Number 35, 1963.

YDERLIGERE LITTERATUR

Vicentino er på dansk tidligere omtalt af Svend Eriksen: *Italienske skrivebøger fra det 16. aarhundrede*, *Bogvennen* 1957, pag. 70-74. M. h. t. den øvrige litteratur henvises til fortegnelsen i den danske faksimile-udgave af *La Operina* fra 1959. En fortegnelse, omfattende stort set al nutidig litteratur om kalligrafi og bogtrykshistorie findes i den svenske bog: *Ludouico Vicentino*, Stockholm 1958. Den indeholder faksimiler af Vicentinos to skrivebøger med oversættelse til svensk af John Rohnström samt følgende artikler: Uno Willers: *Vicentino i svensk dräkt*; Sten G. Lindberg: *Vicentino och hans verk*; Valter Falk: *Handskrift och trycktyp*; Stig-Åke Möller: *Skrift, skrivkurser och skriftundervisning*; Gustaf Nordlander: *Skrivundervisning i skolorna*.

KOPIER AF VICENTINOS 1. KURSIV

I Luchesi, fò vuto a Dio, che ingassaria e je lo comuno di Luca. I Senesi, onche rinegata havessi io Siena. Gli Aretini, Votu venire ovella. De Perugia, Orbiotto, Viterbo, e città Castellana, per la vicinità, che hannu con Romani, e Spoleetani, non intendu dir nulla. Ma come

Vicenza, Janicolo, 1525. (Dante.) De græske bogstaver blev oprindeligt fremstillet af Vicentino på foranledning af Trissino.

Franciscus Campanus . S . D .

H O M E R I virtutes Hercules Gonzaga , quod tu minimè ignoras , tam cognita apud Græcos sunt , quàm nota apud omnes gentes gloria , quod Criticorum , qui postea Grammatici dicti sunt ,

Milano, M. Calvo, 1540. (Campanus.)

F *Inæus superos mente petit Deos,*   *Aut qui liuide fit te haud rapiat tremor,*
Totus fermè animo persimilis suo: *Aut honor quatiat? Spiritus & calor*
Axem ad sydereum quà sit iter bene   *Sese intrò rapiant, cordis ad intima,*

Paris, Colines, 1544. (Orontius Finæus.)

This ys the recorde of John , when the Jewes sent prestes and lenites from Hierusalem to aske hym what art thou/ and he confessed and denyed not and sayed playnely I am not Criste. And they asked hym what thē, arte thou Helias. And he sayed I am not. Arte thou a prophete. And he answered no.

I wolde not here note by the waye, that Tyndale here tranflateth no for nay, for yt is but a tryfle and mystakynge

London, W. Rastell, 1532. (Th. More: The Confutacyon.) Et af de ganske få eksempler på den 1. kursivs anvendelse uden for Italien og Frankrig. Skriften menes at være skåret i Antwerpen, hvor den anvendes af bogtrykkeren Henrick Peetersen van Middelburch.

ment between Arrighi and the higher officials of the Curia since his second book, "Il Modo de Temperare le Penne" was engraved and printed at Venice (1523). The possibility that there

Montagnola di Lugano, Officina Bodoni, 1926. (Vicentino.) Frederic Wardes nutidige version af Vicentinos 1. kursiv.

KURSIVE TRYKSKRIFTER I DET 16. ÅRHUNDREDE

P.V.M·GEORGICORVM LIBER PRI
MVS AD MOECENATEM·

Quid faciat lætas segetes, quo sydere
terram,
Vertere Mæcenas, ulmúsq; adiun-
gere vites,
Conueniat, quæ cura boum, quis
cultus habendo

Sit pecori, atq; apibus quanta ex perientia parcis,
Hinc canere incipiam. Vos o clarissima mundi

Cancellaresca-kursiv. Aldus' stempelskærer, Francesco Griffo, brugte som forbillede den uformelle cancellaresca corsiva. Venezia, Aldus, 1501. (Vergilius.)

*tutte le sue ragioni saria troppo longo processso. Ma
tu hauendo uolunta de' imparare, ti terrai inanzi que
sti exempli, et sforcerati imitar quelli quanto po-*

Cancellaresca-kursiven, som skabtes på grundlag af den højtidelige cancellaresca formata. Venezia, Vicentino, 1523. (Vicentino: Il Modo.)

Ad sūmā nō maurus erat, neq; sarmata, nec
Qui sūpsit pēnas, mediis sed natus athenis.
Hōiū ego nō fugiam cōchylia? ne prior ille

Den „lodrette“ cancellaresca. Venezia, Paganini, 1516. (Juvenal.)

*Quæ tibi mitto, soles tua dicere carmina passim:
Mentiris: mendax Græcia, Græcus homo es.
Altera si de me uis carmina forsan habere,*

Basel-kursiven. Lyon, Gryphius, 1537. (Rosselettus.)

*Dicbat & hanc similitudi-
nem: Arborem fici habebat quidam
plantatam in vinea sua, & venit*

Granjons kursiv. København, Gutterwitz, 1581. (Poul Madsen.)